

२. श्यामचे बंधुप्रेम

सानेगुरुजी- पांडुरंग सदाशिव साने (१८९९-१९५०) : सानेगुरुजींनी कथा, कविता, कादंबऱ्या असे विपुल ललित लेखन, तसेच वैचारिक लेखन केलेले आहे. ‘श्यामची आई’, ‘धडपडणारी मुले’, ‘भारतीय संस्कृती’, ‘गोड गोष्टी’, ‘सुंदर पत्रे’ इत्यादी त्यांची पुस्तके प्रसिद्ध आहेत. ‘श्यामची आई’ या पुस्तकातून हा पाठ घेतलेला आहे.

श्यामच्या मनात आपल्या लहान भावंडाविषयी असलेला जिऱ्हाळा व प्रेम, तसेच आईने मुलांना दिलेली शिकवण याचे हृदयस्पर्शी वर्णन प्रस्तुत पाठात आले आहे.

मे महिन्याची सुट्टी संपून मी परत दापोलीस शिकावयास गेलो. शाळा सुरू झाली. पावसाळाही सुरू झाला. तप्त जमिनीला मेघ शांतवू लागले. तापलेल्या जमिनीवर पाणी पडे व कसा सुंदर वास सुटे. नवीनच पाऊस जेव्हा सुरू होतो, तेव्हा मातीचा एक रम्य सुंदर वास सुटत असतो. ‘गंधवती पृथ्वी’ या वचनाची त्या वेळेस आठवण येते. फुलाफळांत जो रस, जो गंध असतो, एक प्रकारचा स्वाद असतो तो पृथ्वीच्याच पोटातला.

घरून दापोलीस येताना या वेळेस मी एक निश्चय करून आलो होतो. सुट्टीत घरी असताना एके दिवशी लहान भाऊ नवीन सदऱ्यासाठी हट्ट धरून बसला होता. त्या वेळेस त्याची समजूत घालताना आई म्हणाली, “तुझे अण्णा-दादा मोठे होतील, रोजगारी होतील, मग तुला सहा महिन्यांनी नवीन सदरा शिवतील. आता नको हट्ट धरू.” मित्रांनो, माझ्या लहानपणी कपड्यांचे बंड फार माजले नव्हते. आम्हांला कोट माहीतच नव्हता. कित्येकदा सदराही वर्षा-दोन वर्षांनी नवीन मिळावयाचा. थंडीच्या दिवसांत धोतर चौघडी करून गळ्याशी बांधून शाळेत जावयाचे. मफलर नव्हते, जाकिटे नव्हती, गरम कोट नव्हते.

माझ्या धाकट्या भावाचा सदरा फाटला होता. आईने त्याला दोन-तीन गाबड्या लावल्या होत्या. आपल्या भावास नवीन कपडा शिवून न्यावयाचा, असे मी ठरवून आलो होतो; परंतु पैसे कोठून आणावयाचे?

माझे वडील कोर्ट-कचेरीच्या कामास दापोलीस येत. वडील दापोलीस आले म्हणजे आणा-दोन आणे मला खाऊला म्हणून देऊन जायचे. खाऊच्या पैशांतील एक पैसाही खाऊमध्ये न खर्चण्याचे मी ठरवले. ज्येष्ठात आमची शाळा सुरू झाली. गणेश चतुर्थीला तीन महिने होते. तेवढ्या महिन्यांत या खाऊच्या पैशांचा रुपयाभर जमला असता. गणेश चतुर्थीस धाकट्या भावास कोट किंवा सदरा शिवून न्यावयाचा, असे मी मनात निश्चित केले.

ध्येयावर डोळे होते. रोज पैसे मोजत होतो. गणेश चतुर्थी जवळ येत चालली. मजजवळ एक रुपया दोन आणे जमले होते. गौरी-गणपतीला नवीन कपडे करतात. आपल्या गावातील मुलांना त्यांचे आईबाप नवीन कपडे शिवतील; परंतु माझ्या भावास कोण शिवील? माझ्या भावाला मी शिवून देईन.

मी शिंप्याकडे गेलो. माझ्या भावाच्या वयाचा एक मुलगा मी बरोबर घेऊन गेलो. त्याच्या अंगाचा कोट शिवावयास मी सांगितले. दोन वार कापड घेतले. अर्धा वार अस्तर घेतले. कोट तयार झाला. जवळच्या पैशांत सारा खर्च भागला. तो कोट हातात घेतला, तेव्हा माझे डोळे अश्रूंनी न्हाले होते.

मी घरी जाण्यास निघालो. मी ज्यांच्याकडे राहिलो होतो ते म्हणाले, “पावसापाण्याचा जाऊ नकोस. नदीनाल्यांना पूर आले असतील. पिसईचा पन्ह्या, सोंडेघरचा पन्ह्या यांना उतार नसेल, आमचे ऐक’”.

शिक्षकांसाठी : बरील कथेतील प्रसंगासारख्या एखाद्या प्रसंगावर विद्यार्थ्यांना गटात चर्चा करायला लावावी. त्यांना आपले अनुभव सांगण्यासाठी प्रवृत्त करावे.

मी कोणाचे ऐकले नाही. हृदयात प्रेमपूर आला होता, तो नदीनाल्यास थोडीच भीक घालणार!

नवीन कोट बांधून घेऊन मी निघालो. पंख असते तर एकदम उडून गेलो असतो. चालण्याचे श्रमच वाटत नव्हते. सुखस्वप्नात दंग होतो. आईला किती आनंद होईल, या कल्पनेत मी होतो. एक नानेटी माझ्या पायाजवळून उडी मारून गेली. नानेटी म्हणून एक सापाचा प्रकार आहे. तिचा हिरवा रंग असतो. नानेटी उड्या मारत जाते. मला जरा भीती वाटली. जपून चालू लागलो. पिसईचा पन्ह्या दुथडी भरून वाहत होता. त्याच्या पाण्याला ओढ फार. काय करायचे? आईचे नाव घेतले व शिरलो पाण्यात. हातात काठी होती. पुढे काठी टाकावयाची व मग पाऊल टाकावयाचे. मी वाहून जाण्याच्या बेतात होतो; परंतु कसाबसा बाहेर आलो. इतर नदीनाल्यांना प्रेमाने भेटावयास जाणारा तो नाला! तो मला कसा बुडवील? मी माझ्या भावास भेटावयास जात होतो. त्या नाल्याइतकाच उत्सुक होतो, धावपळ करित होतो. त्या नाल्याप्रमाणेच मीही हृदय भरून घेऊन जात होतो.

रस्त्यातील खडी वर आली होती. सुयांसारखे दगड पायांना खुपत होते; परंतु माझे तिकडे लक्ष नव्हते. अंधार होण्यापूर्वीच घरी जाण्याची धडपड चालली होती; परंतु वाटेतच अंधार पडला. कडाड कडाड आवाज गरजत होते. विजा चमचम करत होत्या. खळखळ पाणी वाहत होते. त्या पंचमहाभूतांच्या नाचातून मी चाललो होतो.

शेवटी एकदाचा मी घरी आलो. ओलाचिंब होऊन गेलो होतो. 'आई!' मी बाहेरून हाक मारली. हवेत फार गारठा आलेला होता. वडील संध्या करत होते व आईने शेगडीत निखारे शेकण्यासाठी दिले होते.

'अण्णा आला, आई, अण्णा,' धाकट्या भावाने दार उघडले. दोघे लहान भाऊ भेटले.

"इतक्या पावसातून श्याम कशाला आलास? सारा भिजलास ना?" आई विचारू लागली.

"सोंडेघरच्या पन्ह्याला पाणी नव्हते का रे?" वडिलांनी विचारले.

"हो. परंतु मी आलो कसातरी!" मी म्हटले.

"त्या दिवशी एक बाई वाहून गेली हो त्यातून." वडील म्हणाले.

"बरे, ते कपडे काढ. कढत पाण्याने अंधोळ कर." आई म्हणाली.

मी अंधोळीस गेलो. धाकट्या भावाने माझे लहानसे गाठोडे सोडले. लहान मुलांना सवयच असते. त्यांना वाटत असते, की काहीतरी आपल्यासाठी आणलेले असेल; परंतु मी माझ्या भावंडास काय आणणार? कोणता खाऊ आणणार? कोणते खेळणे आणणार? कोणते रंगीत चित्रांचे पुस्तक देणार? मी गरीब होतो; परंतु माझ्या भावास त्या गाठोड्यात काहीतरी सापडले. त्यात कोट सापडला. नवीन कोट. तो कोट नव्हता, ते हृदय होते, ते प्रेम होते! ती आईची फलद्रूप झालेली शिकवण होती.

"अण्णा, हा लहानसा कोट कोणाचा? हा नवीन कोट कोणाला रे?" धाकटा भाऊ कोट घेऊन मजजवळ येऊन विचारू लागला.

"मग सांगेन. घरात जा घेऊन." मी म्हटले.

"आई, हा बघ कोट. हा काही अण्णाच्या अंगाचा नाही. हा मला आणलाय. होय आई?" धाकटा भाऊ आईला विचारू लागला.

आईने कोरडे धोतर दिले. मी चुलीजवळ शेकत बसलो.

आई म्हणाली, "श्याम, हा कोणाचा कोट?"

"मोरू जोश्यांकडे का रे द्यावयाचा आहे? कापातल्या मुक्याने पाठविला असेल!" वडील म्हणाले.

"नाही. हा मी पुरुषोत्तमसाठी शिवून आणला आहे." मी म्हटले.

"पैसे रे कोठले? कोणाचे कर्ज काढलेस? का फीचे दवडलेस?" वडिलांनी विचारले.

"कोणाच्या पैशांना हात तर नाही ना लावलास?" आईने कातर स्वरात विचारले.

"आई, मी कर्ज काढले नाही, चोरलेही नाहीत, फीचेही खर्चिले नाहीत." मी म्हटले.

“मग उधार का शिवून आणलास, श्याम?” वडिलांनी विचारले.

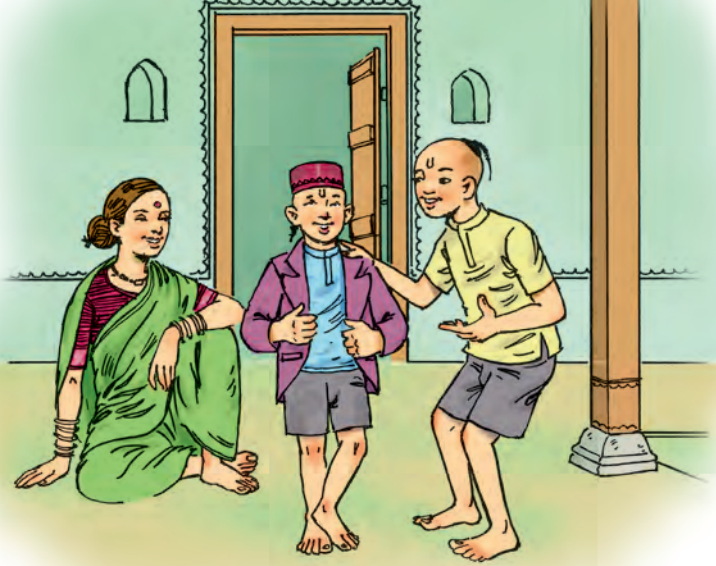
“भाऊ, तुम्ही मला खाऊला आणा, दोन आणे देत असा, ते मी जमविले. गेल्या दोन-तीन महिन्यांचे सारे जमविले. त्यातून हा कोट शिवून आणला. आई म्हणत असे, ‘तुझे अण्णा, दादा मोठे होतील, मग पुरुषोत्तमला नवीन शिवतील कोट.’ मी मनात ठरविले होते, की येताना त्याच्यासाठी नवीन कोट आणावयाचा. पुरुषोत्तम, बघ तुला होतो का?’ मी म्हटले.

“अण्णा, हा बघ छान होतो आणि आतलाही खिसा! आता माझी पेन्सिल हरवणार नाही. आई, बघ!” पुरुषोत्तम आईला दाखवू लागला.

मी सांगितलेली हकिकत ऐकून आईला गहिवर आला. ती म्हणाली, “श्याम, तू वयाने मोठा नाहीस, पैशाने मोठा नाहीस, शिकून मोठा नाहीस; परंतु मनाने मोठा आजच झालास हो! हेच प्रेम बाळांनो, पुढेही

ठेवा. या प्रेमावर कोणाची दृष्टी नको पडायला.”

वडिलांनीही माझ्या पाठीवरून हात फिरवला. ते बोलले नाहीत. त्या हात फिरविण्यात सारे बोलणे होते. साऱ्या स्मृती होत्या.

शब्दार्थ : स्वाद - चव. रोजगारी होणे - कामधंद्याला लागणे. गाबड्या - ठिगळ, कापड फाटल्यावर त्याठिकाणी लावलेले दुसरे कापड. डोळे अश्रूंनी न्हाणे - डोळ्यांतून अश्रू ओघळणे. पन्ह्या - ओढा. दुथडी भरून वाहणे - पूर्ण भरून वाहणे. पंचमहाभूते - पृथ्वी, जल, अग्नि, वायू, आकाश. फलद्रुप - फळाला आलेली. दवडणे - वाया घालवणे. स्मृती - आठवणी.

स्वाध्याय

प्र. १. खालील प्रश्नांची एक-दोन वाक्यांत उत्तरे लिहा.

- (अ) नवीन पाऊस सुरू होण्याचा मातीवर काय परिणाम होतो?
- (आ) श्यामने कोणता निश्चय केला होता?
- (इ) लहान भावाला आईने कसे समजावले?
- (ई) श्यामचे वडील वरचेवर दापोलीला कशासाठी जात?
- (उ) श्यामला चालण्याचे श्रम का वाटत नव्हते?

प्र. २. खालील आकृत्या पूर्ण करा.

(अ)

श्यामला थंडीच्या दिवसांत
न मिळणाऱ्या गोष्टी

--	--	--

(आ)

श्यामने आणलेला नवीन कोट
बघून त्याच्या आईवडिलांच्या
मनात निर्माण झालेले प्रश्न

--	--	--

प्र. ३. का ते लिहा.

- (अ) श्यामचे डोळे अश्रूंनी न्हाले होते.
(आ) श्याम ज्यांच्या घरी राहायचा त्यांनी त्याला 'जाऊ नको' असे म्हटले.
(इ) पिसईचा पन्ह्या दुथडी भरून वाहत होता.
(ई) श्यामने सांगितलेली हकिकत ऐकून आईला गहिवर आला.

चर्चा करा. सांगा.

- 'पंख असते तर एकदम उडून गेलो असतो' यामागील श्यामची कल्पना काय असावी, याबाबत मित्रांशी चर्चा करा.

खेळूया शब्दांशी.

(अ) खाली दिलेल्या शब्दांच्या विरुद्ध अर्थाचे शब्द चौकटीतून शोधून लिहा.

थंड, सापडणे, सुगंध, थोरला,
जुना, लक्ष, स्मृती

दुर्गंध, विस्मृती, नवीन, गरम,
दुर्लक्ष, धाकटा, हरवणे.

(आ) गटात न बसणारा शब्द ओळखा व लिहा. तो शब्द गटात का बसत नाही ते सांगा.

- (१) समीरा, विनीता, त्यांनी, निखिल.
(२) मी, सातपुते, त्याने, तिला.
(३) हिमालय, सुंदर, प्रसन्न, भव्य.
(४) लिहिणे, आम्ही, गाणे, वाचणे.

लिहिते होऊया.

- तुम्ही तुमच्या धाकट्या भावासाठी/बहिणीसाठी कोणकोणत्या भेटवस्तू घेता? कोणकोणत्या प्रसंगी घेता?

आपण समजून घेऊया.

- मागील इयत्तेत आपण नाम, सर्वनाम, विशेषण व क्रियापद या विकारी शब्दप्रकारांचा अभ्यास केला आहे. या इयत्तेत आपण अविकारी शब्दप्रकारांचा अभ्यास करणार आहोत. क्रियाविशेषण अव्यये, शब्दयोगी अव्यये, उभयान्वयी अव्यये व केवलप्रयोगी अव्यये या शब्दप्रकारांना अविकारी म्हणतात, कारण लिंग, वचन, विभक्ती इत्यादींचा त्यांच्यावर परिणाम होऊन त्या शब्दप्रकारांतील शब्दांच्या रूपांमध्ये काही बदल होत नाही.

• खालील वाक्ये वाचा.

रवी अतिशय मनमिळाऊ आहे. त्याच्या घराच्या पलीकडे व्यायामशाळा आहे. व्यायाम करून घरी आल्यावर तो आपली सगळी कामे पटपट आवरतो. रवी नेहमी सर्वांशी नम्रपणे बोलतो.

वरील वाक्यांतील अधोरेखित केलेले अतिशय, पलीकडे, पटपट व नेहमी हे शब्द क्रियाविशेषण अव्यये आहेत. हे शब्द वाक्यातील क्रियापदाबद्दल विशेष माहिती देतात. वाक्यातील क्रियापदाबद्दल विशेष माहिती देणारे शब्द **क्रियाविशेषण अव्यये** असतात. वाक्यांतील क्रिया कधी घडली, कुठे घडली, कशी घडली, किती वेळा घडली यांवरून वाक्यांतील क्रियाविशेषण अव्ययांचे प्रकार ओळखता येतात.

क्रियाविशेषण अव्ययांचे प्रकार

पूर्वी शिक्षक पगडी घालत असत.

- **कालवाचक क्रियाविशेषण अव्यये**
उदा., आधी, सध्या, हल्ली, सदा, उद्या, नित्य, वारंवार इत्यादी.

गोगलगाय हळू चालते.

- **रीतिवाचक क्रियाविशेषण अव्यये**
उदा., पटकन, पटपट, जलद, आपोआप इत्यादी.

सभोवार जंगल होते.

- **स्थलवाचक क्रियाविशेषण अव्यये**
उदा., सर्वत्र, इथे, जिथे, जिकडे, खाली, मागे, अलीकडे इत्यादी.

टोपलीत भरपूर फुले आहेत.

- **परिमाणवाचक/संख्यावाचक क्रियाविशेषण अव्यये**
उदा., किंचित, काहीसा, अत्यंत, मोजके इत्यादी.

• खाली दिलेल्या शब्दांचे क्रियाविशेषण अव्ययांच्या प्रकारांनुसार चौकटीत वर्गीकरण करा.

तिथे, दररोज, टपटप, क्षणोक्षणी, सावकाश, पलीकडे, अतिशय, पूर्ण, परवा, समोरून, जरा, मुळीच, कसे, वर, थोडा, सतत, झटकन.

कालवाचक क्रियाविशेषण अव्यये	स्थलवाचक क्रियाविशेषण अव्यये	रीतिवाचक क्रियाविशेषण अव्यये	परिमाणवाचक/संख्यावाचक क्रियाविशेषण अव्यये

शिक्षकांसाठी : क्रियाविशेषण अव्यये व त्यांचे प्रकार यांची विविध उदाहरणे देऊन विद्यार्थ्यांकडून अधिकाधिक सराव करून घ्यावा. क्रियाविशेषण अव्ययांचा वापर करून वाक्ये तयार करण्यास सांगावे.